

Wojciech Błasiak*

Rozdział 2

Ideologiczne tworzenie rzeczywistości społecznej

Zawartość informacyjna zakodowana w systemie znaków, w jakiej wyrażane są wszelkie postacie i stany ludzkiej świadomości, podlega ogólnym regułom kodowania społecznego jako każda informacja społeczna¹. Podstawowym zaś kodem, jaki w trakcie analizy trzeba uwzględnić, jest kod ideologiczny. Tworzenie wyobrażonej rzeczywistości idealnej, czyli świadomości społecznej, i nadawanie jej ostatecznej formy symbolicznej nie musi być, i na ogół nie jest w pełni samoświadome, choć jest uświadamiane. Każdy proces świadomości społecznej jest uwikłany w strukturę interesów historycznie i społecznie określonych i musi być przeżywany. Jak to ujął Luis Althusser, musi wyrażać „pewną wolę (zachowawczą, konformistyczną, reformistyczną czy rewolucyjną) lub nadzieję czy nostalgię (...)”². Czyli musi podlegać ideologicznemu kodowaniu: „(...) społeczeństwa ludzkie nie mogą istnieć bez tych swoistych formacji, bez tych systemów przedstawień (...), jakimi są ideologie, (...) materializm historyczny nie może zakładać, że jakieś społeczeństwo (...) mogłoby się kiedykolwiek obejść bez ideologii (...)”³. Ideologii, czyli pozytywnie wartościującej przez grupy i zbiorowości społeczne, wyobrażonej, a empirycznie nieweryfikowalnej wizji ich podstawowej praktyki społecznej, umożliwiając im pozytywne przeżywanie i motywowanie w teje praktyce.

Ideologia jako warunek przeżywania swego świata

Jerzy Kopel w swych badaniach nad ideologią jako formą świadomości społecznej wskazywał na jej społeczną istotność⁴. Ta społeczna istotność ideologii powoduje, jego zdaniem, iż to właśnie ideologia jest tym, co nazwał „trzonem świadomości społecznej”⁵. Społeczna istotność ideologii przekłada się na jej uwikłanie w każdy stan i proces świadomości społecznej. Można mówić o ideologicznym kodowaniu każdej informacji społecznej. To ideologiczne kodowanie informacji społecznej wyraża się w niesamoświadomym (w większym czy mniejszym stopniu), acz uświadamianym przeżywaniu swego obiektywnego uwikłania w stosunki

* dr

¹ W. Błasiak, *Treści społeczne w polskich planach przestrzennych. Studium współczesnej ideologii urbanistycznej*, Katowice 1989, s. 15.

² L. Althusser, *Marksizm a humanizm*, [w:] *Drogi współczesnej filozofii*, red. M.I. Siemek, Warszawa 1978, s. 359.

³ Tamże, s. 356-357.

⁴ J. Kopel, K. Marks: „Dialektyka i struktura świadomości społecznej”, „Studia Filozoficzne” 1976/9, s. 35; por.: J. Kopel, *Dwie koncepcje świadomości fałszywe: Mannheim i Marks*, Warszawa 1985.

⁵ Tamże.

społeczno-historyczne, co powoduje racjonalizowanie *ex post* swego uwikłania i stosunku do rzeczywistości społecznej⁶. Może to także prowadzić do całkowitego opanowania treści informacji społecznej przez ideologiczną racjonalizację, czyli do „przedeterminowania”, mówiąc językiem Althussera, „rzeczywistości przez element urojony”⁷. To przedeterminowanie „efektu komunikacji” przez „efekt legitymizacji” to zdominowanie treści informacji przez racjonalizację swych interesów, i to taką, która umożliwia wyrażenie interesów ogólnych, stanowiących o celu informacji, w kategoriach i z pierwszeństwem interesów własnych⁸.

Najtrudniejszy i najistotniejszy zarazem moment analizy treści informacji społecznej to uchwycenie ich optyki ideologicznej wraz z podstawową strukturą mitów ideologicznych. Ideologia jest wizją rzeczywistości, która jest nieweryfikowalna empirycznie, a więc sama jest niefalsyfikowalna, czyli nienaukowa. Daje się sama wszakże badać naukowo poprzez empiryczne weryfikowanie jej praktyk realizacyjnych. Wymogiem elementarnym naukowej analizy musi tu więc być ujawnienie własnej optyki ideologicznej badacza wraz z jej uzasadnieniem w porządku naukowym. W innym przypadku analizę ideologii należałoby prowadzić w porządku ideologicznym: badane racje ideologiczne musiałyby być podważane racjami ideologicznymi badacza. Punktem wyjścia jest badanie mitów ideologicznych, czyli wizji podstawowych dla danej praktyki stanów i procesów. Wykrycie zaś i analiza mitów ideologicznych wymaga perspektywy naukowej i podstawowej samoświadomości własnej ideologii.

Mity ideologiczne jako struktura ideologii

W moich badaniach ideologii urbanistycznej okresu Polski Ludowej ustaliłem fakt istnienia urbanistycznych mitów ideologicznych⁹. Podstawowym mitem ideologii urbanistycznej był mit miejskości, a ideologia ta okazała się być urbanistyczną ideologią miejskości. W urbanistycznej ideologii to miejskość jako wytwór współczesnego miasta stanowiła najbardziej postępową historycznie, cywilizacyjnie i kulturowo formę i treść życia społecznego. Społeczeństwo miejskie, zbiorowości miejskie to w tej ideologii najbardziej rozwinięta historycznie struktura społeczeństwa. Społeczeństwo miejskie jest uniwersalnym historycznie modelem rozwojowym, stanowiąc ostateczne kryterium społecznego rozwoju. A wewnątrz tak rozumianej miejskości najwyższą jej formą, kondensującą życie miejskie w jego czystej postaci, stawała się wielkomiejskość. Wielkomiejskość to wzorzec kulturowo-społeczny życia, o której stanowiła przestrzenna forma spektakularnej konsumpcji. Dzięki spektakularnej konsumpcji miejskiej scala się i ogniskuje życie miejskie. Wielkomiejskość buduje więc kulturowe ramy tej najbardziej rozwiniętej formy życia zbiorowego, jaką jest masa społeczna. Staje się ona masą wielkomiejską, tworząc spektakl wielkomiejskiej konsumpcji jako najwyższą formę praktyki społecznej. W masie tej realizuje się wolność społeczna konsumpcji, i to konsumpcji dóbr i usług rzadkich, a więc pełnia spożycia, pełnia tego co społeczne.

Utożsamienie w ideologicznym micie miejskości powszechnego historycznie postępu społecznego z uniwersalną formą przestrzenną współczesnego miasta, utożsamienie rozwoju społecznego z rozwojem miejskich form uniwersalnego procesu konsumpcji pozwala-

⁶ L. Althusser, *Marksizm a humanizm...*, s. 359.

⁷ Tamże, s. 359.

⁸ L. Althusser, *Les appareils idéologiques d'Etat*, „La Pensée” 1970, czerwiec, [za:] M. Castells, *Kwestia miejska*, Warszawa 1982, s. 229.

⁹ W. Błasiak, *Treści społeczne...*

ło urbanistom uzasadniać swą postępową historycznie, cywilizacyjnie i kulturowo rolę, bez odnoszenia jej do jakichkolwiek już innych kryteriów, warunków, zasad itd.

Mit ten pozwalał szczególnie pozytywnie przeżywać uwikłania urbanistycznej praktyki planistycznej w negatywnie oceniane skutki ekstensywnego uprzemysłowienia realnego socjalizmu, gdyż nawet jeśli forsowna, a ekstensyfikująca gospodarczo industrializacja prowadziła do obniżenia poziomu konsumpcji czy niszczenia zasobów przyrodniczych, to i tak była społecznie korzystna. Stwarzała bowiem niezbędne warunki umiastowienia, rozwoju miast jako formy przestrzennej, kształtującej postępową treść życia społecznego – miejskość. Sam poziom konsumpcji stawał się dzięki takiemu przedstawieniu sprawą drugorzędną.

Z tej globalnej ideologii miejskości wyrastały ideologiczne mity zawodowe ówczesnej urbanistyki. Trzy z nich tworzyły podstawę struktury przedstawień odnoszących się do praktyk planowania urbanistycznego: 1) życie społeczne i procesy społeczne są nieosobliwe, niekreatywne i przedmiotowe; 2) formy, struktury i funkcje przestrzenne określają wzory społeczno-kulturowe tego życia i jego treść; 3) instytucje są jedynym aktywnym, kreatywnym i osobliwym przedmiotem przekształceń rzeczywistości. Mity te tworzyły triadę wzajemnie uzupełniających się przedstawień, określających zakres determinowania ideologicznego urbanistycznych praktyk planistycznych: 1) życie społeczne jako strona bierna; 2) kształt przestrzeni jako strona pośrednicząca; 3) instytucje jako strona czynna.

Ideologiczne tworzenie przedmiotów urojonych

Ponieważ życie społeczne, procesy społeczne to coś przedmiotowego i bezpodmiotowego oraz nieosobliwego, również zbiorowości terytorialne i terytorialne grupy społeczne, od narodowej, przez regionalne, po lokalne były bezpodmiotowe i niekreatywne społecznie i kulturowo. Nie tworzyły i nie miały żadnych form i treści, które w związku z tym trzeba by uwzględniać w planistycznym modelowaniu przestrzeni. Nie mogły wpływać na model przekształcanego rzeczywistości – uniwersalny w swej postępowości. W procesach planowania urbanistyczno-architektonicznego nie należało więc uwzględniać właściwości rzeczywistości społecznej. Należało ją tylko przekształcać zgodnie z nowoczesnym wzorcem społeczeństwa miejskiego.

Wzór ten był określany przez kształt przestrzeni. Wzory społeczno-kulturowe życia, ich treść społeczna i kulturowa były określane, i to w sposób jednoznacznie zdeterminowany, przez formy, strukturę i funkcje przestrzenne. Kształtując więc struktury, funkcje i formy przestrzenne, określamy jednoznacznie struktury, funkcje i formy życia społecznego. Od tego momentu w ogóle nie musimy go uwzględniać. Społeczny i kulturowy wymiar przestrzeni, przestrzeń społeczna może więc zaniknąć. Pozostaje jedyny przedmiot – przestrzeń urbanistyczna: formy, struktury i funkcje fizycznego środowiska urbanistyczno-architektonicznego.

Na podstawie tego schematu ideologicznych przedstawień dokonano zamiany przedmiotów planowania przestrzennego: zamiany przestrzeni społecznej na przestrzeń urbanistyczną, czyli fizyczną przestrzeń form, struktur i funkcji urbanistycznych. Następowало więc samouzasadnienie wytworzenia urojonego przedmiotu planowania przestrzennego, wypreparowanego ze związków z określającą go rzeczywistością społeczną. Było to równocześnie potwierdzenie przedmiotowego traktowania zbiorowości terytorialnych. Umożliwowało ono pozytywne przeżywanie alienacyjnej, wyobcowanej z realnych procesów społecznych urbanistycznej praktyki planistycznej. Od tego też momentu koncepcja życia społecznego i rozwoju

społecznego zostaje głęboko zakamuflowana w rozwiązaniach przestrzennych i dzięki dokonanej zmianie nie może być już uświadomiona, stając się już tylko oczywistą.

Ideologiczny przedmiot urojony a rzeczywistość

Wchłonięcie przestrzeni społecznej przez przestrzeń urbanistyczną umożliwiło jednowymiarowość urbanistycznego modelowania. Następowo zredukowanie wielowymiarowej przestrzeni społecznej do jednowymiarowej przestrzeni urbanistycznej. Przedmiot urojony zaczynał realnie określać przedmiot rzeczywisty dzięki temu, że sam stawał się jedynym rzeczywiście istniejącym w świadomości urbanistów i praktyce planowania przestrzennego. W rezultacie nawet świadomie uwzględniane odniesienia społeczne musiały być sprowadzone do jednowymiarowości planistycznego modelowania przestrzeni urbanistycznej. To ona bowiem określała formy i treści życia społecznego oraz charakter procesów społecznych, a nie odwrotnie. Każde zjawisko społeczne, każda forma życia społecznego istniały o tyle, o ile znajdowały swój przestrzenno-fizyczny wymiar. Tylko bowiem przez ten wymiar można je było kształtować, a co ważniejsze – tylko o tyle, o ile go posiadały, były istotnie rzeczywiste dla urbanistyki. Życie społeczne to fizycznie obserwowalne użytkowanie, równie fizycznie obserwowalnej przestrzeni – zamieszkiwanie, kupowanie, przemieszczanie się itd. Nie posiadało zatem innej treści poza wynikającą z biopsychicznej konstytucji biorących w nim udział jednostek. Dzięki temu miało uniwersalny charakter. Procesy społeczne zostały więc sprowadzone do przestrzenno-fizycznych zachowań ludzi – ich skupiania się i rozpraszania w przestrzeni. W ten sposób uzasadniało się ostatecznie traktowanie zbiorowości społecznych w kategoriach akulturowej i aspołecznej siły roboczej – biopsychicznego potencjału ludzkiego, który spożywa, odpoczywa, cyrkuluje itd., a także potwierdzało aspołeczne i akulturowe traktowania procesów miejskich – uniwersalnego społecznie i kulturowo procesu zamieszkiwania czy kupowania oraz skupiania się i rozpraszania, które są określane przez kształt przestrzeni.

Określanie przestrzeni społecznej przez przestrzeń urbanistyczną oznaczało możliwość wprowadzania ładu społecznego poprzez ład przestrzenny. Następowo wchłonięcie ładu społecznego przez ład przestrzenny.

Ład społeczny (przestrenny) to określona treścią samej ideologii harmonia życia społecznego, osiągnięta dzięki odpowiedniemu co do formy, struktury i funkcji rozmieszczeniu w przestrzeni miejskiej elementów tego życia, czyli rodzajów użytkowania przestrzeni, oraz dzięki możliwości zachowań w przestrzeni, czyli skupianiu się i rozpraszaniu. Tak najogólniej rozumiany ład przestrzenny uzyskiwano tylko dzięki przypisaniu fizycznie obserwowanego w przestrzeni jej użytkowania do określonej fizycznie przestrzeni, czyli poprzez jej funkcjonalizację. Przestrzeń niesfunkcjonalizowana nie mogła więc być poddana zabiegom wprowadzania ładu społecznego (przestrzennego). Musiała być z natury chaotyczna społecznie, zanarchizowana. Źródło chaosu i anarchii w tym ideologicznym przedstawieniu to brak jasnego obrazu użytkowania przestrzeni. Dopiero przypisanie przestrzeni funkcji użytkowej (mieszkaniowej, usługowej, rekreacyjnej czy przemysłowej) pozwalało wprowadzić harmonię społecznego życia. Następnym zaś krokiem było odpowiednie i zgodne z mitem nowoczesnej miejskości rozlokowanie poszczególnych funkcji w przestrzeni w odpowiednich formach i strukturze.

Podstawowym zabiegiem tworzenia tego ładu było oddzielanie w przestrzeni elementów sobie obcych – segregacja przestrzenna, a w szczególności separacja sfery konsumpcji miejskiej od sfery produkcji przemysłowej. Kolejnym zabiegiem była hierarchizacja przestrzeni poprzez tworzenie obszarów centralnych – centrów miejskich różnej rangi.

Piętrowość urojeń ideologicznych

System przedstawień ideologicznych samouzasadniał tworzenie ładu przestrzennego właśnie poprzez funkcjonalizację, segregację i hierarchizację przestrzeni jako tworzenie harmonii życia społecznego zbiorowości terytorialnych. Ponieważ sposobem kreowania rzeczywistości jest instytucjonalna działalność administrowania, zarządzania i planowania, a sposobem kreowania przestrzeni jej planowanie, jedynym stosunkiem rzeczywiście kreatywnym, twórczym stawał się stosunek między przekształcaną przestrzenią urbanistyczną a jej modelem ujmowanym w planie przestrzennym. Tylko więc plan przestrzenny stanowił aktywny element rzeczywistości społecznej. Istniejąca przestrzeń miejska była o tyle istotnie rzeczywista, o ile wpływała na rozwiązania planistyczne. Plan urbanistyczny był jedyną rzeczywistością przeobrażającą, a więc w najistotniejszym aspekcie procesu przemian realnym podmiotem. Formułując zaś rozwiązania symboliczne w planie, tworzono ład przestrzenny, który określał ład społeczny. W ten ideologiczny urojony sposób tworzono samo życie społeczne, umożliwiając rozwój nowoczesnej miejskości. Plan, jako symboliczne odwzorowanie tego rozwoju, stawał się demiurgiem rzeczywistości, a jego element kartograficzny – makieta planu przestrzennego – kluczem do niej. Modelując makietę, modelowano rzeczywistość.

Wytworzony został w tym systemie ideologicznych przedstawień nowy przedmiot urojony planowania urbanistycznego: plan jako symboliczne odwzorowanie zakładanych przekształceń. Środek modelowania przestrzeni, narzędzie procesu modelowania, przekształcał się w trakcie owych przedstawień ideologicznych w przedmiot planowania urbanistycznego. I ten nowy przedmiot urojony określał ostatecznie przekształcaną przestrzeń.

Pozwalało to urbanistycznym planistom potwierdzić i uzasadnić swoją rolę demiurga przestrzeni miejskiej, gdyż makieta planu była ich wytworem. Ostatecznie – pozwalało uzasadnić swoją w pełni podmiotową rolę oraz przedmiotową rolę otoczenia społecznego, od lokalnej czy regionalnej zbiorowości społecznej poczynając.

Nowy przedmiot urojony tworzył podwójną strukturę urojeń ideologicznych, której druga jest skrajnym rozwinięciem wszystkich konsekwencji ideologicznych przedstawień zawartych w pierwszej strukturze. Przypisanie makiecie planu cech przedmiotu urbanistycznie rzeczywistego, czyli wchłonięcie przestrzeni urbanistycznej przez ikonograficzny model tej przestrzeni, tworzyło w swych skutkach nową sytuację planowania przestrzennego. Przedmiot urojony i tu określał przedmiot fizycznie rzeczywisty, choć urojony w sensie przedmiotu społecznego. Modelowano bowiem makietę planu tak, jakby była ona rzeczywistością przekształcaną. Powodowało to uznanie perspektywy makiety planu za sposób modelowania przestrzeni urbanistycznej. Perspektywa makiety planu i symboliczne operacje ikonograficzne na symbolicznie odwzorowanej przestrzeni realnie określały rozwiązania urbanistyczne. Ład przestrzenny, modelowany z perspektywy użytkownika przestrzeni urbanistycznej, został zastąpiony ładem przestrzeni makiety planu. To dlatego wielkie przestrzenie miejskie dzielnic z tego okresu były i są logiczne tylko „z lotu ptaka”, a z perspektywy mieszkańca były chaotyczne. W skrajnych przypadkach następowało modelowanie przestrzeni na podstawie wzrokowej już tylko harmonii symboliki makiety planu. Harmonii figur i kolorów odwzorowujących funkcje, segregację i hierarchizację przestrzeni urbanistycznej. To dlatego w przestrzeniach dzielnic mieszkaniowych i osiedli z tego okresu mieszkańcy musieli i muszą skręcać na betonowych czy asfaltowych alejkach pod kątem prostym, a ich

dzieci bawić się w ogródkach zabawowych i piaskownicach usytuowanych dokładnie w punkcie geometrycznego środka przestrzeni osiedlowych.

Przedmiot urojony ideologii określa przedmiot realny

Od tej chwili bowiem ład społeczny, modelowany przez ład przestrzenny form, struktur i funkcji urbanistycznych, zostawał określony przez ład form, struktur i funkcji symbolicznych (figur i kolorów) makiety. Ład przestrzenny tworzony był jako ład makiety. Funkcjonalizacja, segregacja i hierarchizacja dotyczyła teraz operowania kolorowymi figurami. Funkcjonalizujemy w celu posługiwania się jednolitym kolorem, segregujemy w celu wyodrębnienia jednorodnych kolorystycznie figur i hierarchizujemy, by nadać wewnętrzną harmonię kolorowym figurom.

Podwójna struktura przedmiotu urojonego wskazuje na sytuację wyobcowania społecznego i zawodowego urbanistycznych planistów, zarówno ze zbiorowości terytorialnych, których przestrzeń modelują, jak i z realnych procesów społecznych. Za tą alienacją przedmiotu planowania kryje się alienacja jego podmiotu. Sama alienacja przedmiotu planowania polega najpierw na utożsamieniu procesu społecznego wytwarzania przestrzeni urbanistycznej z nią samą, a następnie na utożsamieniu modelowania tej przestrzeni z samym tym modelem i jej symbolicznym wyrazem w planie przestrzennym. W rezultacie następowała fetyszycacja planów przestrzennych. Fetyszyzuje się wytwory procesu, degradując sam proces. Fetyszem staje się przestrzeń urbanistyczna jako wytwór społecznego wytwarzania przestrzeni, fetyszem staje się makieta planu jako wytwór urbanistycznego procesu planowania przestrzeni społecznej. To wytwory zaczynają określać wytwórcę. Ideologiczny przedmiot urojony określa przedmiot realny. Ideologiczne zaś mity określają samą rzeczywistość, której są wytworem.

Marksizm-leninizm jako ideologia państwowa

Urbanistyczna ideologia miejskości w okresie realnego socjalizmu, z jej przedmiotowym traktowaniem otoczenia społecznego i totalitaryzującym stosunkiem do zbiorowości terytorialnych, była ideologią zawodową polskich urbanistów. Ideologią państwową, powszechnie obowiązującą w imperium radzieckim, którego Polska Ludowa była częścią zewnętrzną, w formule państwa podległego – ideologią marksizmu-leninizmu¹⁰.

Ideologia marksizmu-leninizmu została stworzona na bazie socjalistycznych idei o utopijnym społeczeństwie bezklasowym, których wspólnym rysem było, jak twierdzi Leszek Kołakowski, przekonanie, iż socjalizm jako „organizacja produkcji i wymiany usunie nędzę, wyzysk i doprowadzi do całkowitego zrównania dochodów, już to do podziału dóbr wedle zasady <każdemu wedle pracy> albo, w dłuższej perspektywie, <każdemu według potrzeb>”¹¹. W połączeniu z ideami komunizmu i socjalizmu Karola Marksa i Fryderyka Engelsa oraz teoretyków i ideologów II Międzynarodówki Socjalistycznej powstała doktryna marksizmu¹², która została przekształcona przez przywódcę rosyjskiego przewrotu bolszewickiego Włodzimierza Lenina

¹⁰ W. Błasiak, *Pomiędzy centrum a peryferiami na progu XXI wieku. Geopolityka i ekonomika Polski i Europy Środkowo-Wschodniej w warunkach integracji europejskiej i światowej depresji gospodarczej*, Katowice 2013, s. 323-374.

¹¹ L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu. Powstanie – rozwój – rozkład*, Londyn 1988, s. 153.

¹² Tamże, s. 15-606.

i twórcę imperium radzieckiego Józefa Stalina w doktrynę ideologiczną marksizmu-leninizmu¹³.

Sam marksizm i jego wizja komunizmu był klasyczną utopią społeczną, nie będąc wszakże ideologią totalitarną. Natomiast zgodzić się należy z L. Kołakowskim, że marksizm-leninizm taką właśnie ideologią był, dzięki założeniu podporządkowania wszelkiej aktywności ludzkiej celom państwa¹⁴. Jak dowodziła bowiem Hannah Arendt, „(...) istota rządów totalitarnych, a może także każdej biurokracji, polega na sprowadzeniu ludzi do roli funkcjonariuszy i samych tylko trybów maszyny administracyjnej, przez co ulegają oni odczłowieczeniu”¹⁵. I to właśnie uzasadniał nowy mit ideologiczny wprowadzony przez W. Lenina o konstytutywnej czy wręcz stwórczej i demiurgicznej roli partii komunistycznej, a w istocie nowej klasy społecznej, jaką była biurokracja totalitarna, by użyć pojęcia Józefa Balcerka¹⁶, w budowie socjalizmu i komunizmu. W tym nowym micie ideologicznym W. Lenin zastąpił marksistowską tezę o władzy i dyktaturze społecznej klasy robotniczej tezą o nieograniczonej, a opartej na sile, a nie na prawie, władzy partii komunistycznej i państwowej dyktaturze tej partii. Sprawę zaś relacji pomiędzy klasą robotniczą a partią komunistyczną W. Lenin, jak to stwierdza L. Kołakowski, rozstrzygnął przez „unieważnienie”¹⁷.

Ideologia jako uprawomocnienie panowania społecznego

Marksizm-leninizm, stając się ideologią państwową, stał się równocześnie legitymizacją panowania społecznego nowej klasy totalitarnej biurokracji komunistycznej. Legitymizacja jej panowania, rozumiana za Maksem Weberem jako jej społeczne uprawomocnienie¹⁸, opierała się na roszczeniu do prawomocności panowania i wynikającej stąd władzy państwowej na podstawie kluczowych mitów ideologicznych marksizmu-leninizmu. Tę prawomocność nazywam ideologiczną, gdyż nie mieściła się ona w żadnym z trzech „czystych typów prawomocnego panowania” M. Webera¹⁹. Jedynym bowiem jej uprawomocnieniem były mity ideologiczne marksizmu-leninizmu, a centralnym mitem ideologicznym był mit „społecznej własności środków produkcji”, który osłaniał ideologicznie i pozwalał pozytywnie przeżywać rzeczywistość faktycznej biurokratycznej dyspozycji klasowej tymi środkami przez biurokrację. „Wszystkie filozoficzne i historyczne zasady składające się na sens marksizmu-leninizmu – podsumowuje L. Kołakowski – kulminują się ostatecznie i objawiają swój sens w kilku prostych wnioskach: socjalizm definiuje się jako państwową własność środków produkcji, socjalizm jest najwyższym ustrojem społecznym i reprezentuje interesy wszystkich ludzi pracy; ergo sowiecki system władzy jest wcieleniem postępu i jako taki ma automatycznie rację przeciw wszystkim swoim przeciwnikom”²⁰.

Mity ideologiczne marksizmu-leninizmu tworzyły właściwy im przedmiot urojony „budowy socjalizmu i komunizmu”, czyli przekształcania życia społecznego

¹³ Tamże, s. 670-936.

¹⁴ Tamże, s. 777.

¹⁵ H. Arendt, *Eichmann w Jerozolimie*, Kraków 1987, s. 374.

¹⁶ Pojęcie biurokracji totalitarnej wprowadził Józef Balcerka, określając ją jako nowy typ biurokracji monopolizujący kontrolę, zarządzanie i dyspozycję upaństwowionymi środkami produkcji, represji i indoktrynacji – J. Balcerka, *Przewrót biurokratyczny w Polsce 1944/1945 – biurokracja totalitarna jako klasa panująca*, [w:] *Elity władzy w Polsce a struktura społeczna w latach 1944 - 1956*, red. P. Wójcik, Warszawa 1992, s. 274-290.

¹⁷ L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu...*, s. 770.

¹⁸ M. Weber, *Gospodarka a społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002, s. 159.

¹⁹ Tamże, s. 158 - 227.

²⁰ L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu...*, s. 911.

i kształtowania procesów społecznych dla tworzenia równości społecznej i bezklasowej struktury społecznej z demiurgiczną rolą partii komunistycznej. Ten przedmiot urojony legitymizował ideologicznie wszelkie działania polityczne biurokracji komunistycznej imperium radzieckiego, aż do zbrodni włącznie.

Ten kluczowy w skali imperium radzieckiego fakt uprawomocniania panowania społecznego tą ideologią uczynił z marksizmu-leninizmu ideologiczne kryterium prawdy w opisie i rozumieniu rzeczywistości społecznej. Otóż podważanie czy krytyka tej doktryny ideologicznej były bowiem w konsekwencji podważaniem i krytyką prawomocności panowania klasowego totalitarnej biurokracji i jej władzy w państwie. Krytyka marksizmu-leninizmu była bowiem w ostateczności krytyką władzy państwowej, gdyż podważała jej uprawomocnienie.

Ideologia jako legitymizacja władzy państwowej zmieniała klasyczną rolę społeczną samej ideologii – używając althusserowskiej estetyki – „niewidzenia-w-widzeniu”. To fakty i ich interpretacje dostosowywano do doktryny ideologicznej marksizmu-leninizmu, a kłamstwa i artefakty publicznie głoszone we wszystkich sferach życia społecznego, łącznie z życiem gospodarczym, stały się regułą funkcjonowania życia publicznego. Kłamstwo wypełniło lukę poznawczą między stwierdzanym faktem a rozstrzygnięciem doktryny ideologicznej. To doktryna była kryterium prawdy i fakty powinny być z nią zgodne. A ponieważ doktryna legitymizowała panowanie klasy, wiedza o niezgodnych z doktryną faktach to panowanie podważała. Dlatego trzeba było ją przemilczeć lub tworzyć kłamstwa o faktach po to, by uzgodnić opis rzeczywistości z doktryną. Lub po prostu na ten temat się publicznie nie wypowiadać.

Konsekwencją w życiu codziennym było charakterystyczne zjawisko „podwójnego myślenia”²¹, czyli orwellowskiego „dwójmyślenia”²², wyrażające się w istnieniu zideologizowanego języka „nowomowy” w wypowiedziach publicznych i aideologicznym języku życia codziennego, a jeszcze szerzej – uznające podział „swojego życia na prywatne (autentyczne) i oficjalne (zakłamane) [...]”²³.

*

Zarówno w wypadku zawodowej ideologii urbanistycznej, jak i globalnej ideologii państwowej okresu Polski Ludowej mieliśmy do czynienia z tym samym procesem ideologicznego tworzenia rzeczywistości społecznej, mimo że istnienie ideologii urbanistycznej było nieuświadamiane, a istnienie ideologii marksizmu-leninizmu ujęte w instytucjonalną doktrynę. Podstawą tego tworzenia były mity ideologiczne, które wytwarzano w praktykach społecznych, a które legitymizowały ex post te praktyki i umożliwiały pozytywne przeżywanie swego w nie uwikłania. Mity te w praktykach społecznych tworzyły ideologiczne ich przedstawianie, kreując ideologiczny przedmiot urojony tych praktyk. Ten ideologiczny przedmiot urojony określał wszakże realnie w tych praktykach ich przedmiot rzeczywisty. To określanie jest przy tym zróżnicowane, co powoduje, że ideologiczne tworzenie rzeczywistości społecznej miało różną siłę: od racjonalizującej legitymizacji tej

²¹ N. Davies, *Boże igrzysko. Historia Polski*, Warszawa 2002, s. 1027.

²² M. Wierzbicki, *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie. Studium z dziejów funkcjonowania stalinowskiej organizacji młodzieżowej*, Warszawa 2006, s. 474.

²³ Tamże, s. 474.

rzeczywistości, przez zdominowanie ideologiczne jej treści, aż po jednoznaczne i bezpośrednie odwzorowywanie ideologicznych urojeń w tej rzeczywistości, dostosowywanej do ideologii.

Bibliografia

- Althusser L., *Les appareils idéologiques d'Etat*, "La Pensée" 1970, czerwiec.
- Althusser L., *Marksizm a humanizm*, [w:] *Drogi współczesnej filozofii*, red. M.I. Siemek, Warszawa 1978.
- Arend H., *Eichmann w Jerozolimie*, Kraków 1987.
- Balcerek J., *Przewrót biurokratyczny w Polsce 1944/1945 – biurokracja totalitarna jako klasa panująca*, [w:] *Elity władzy w Polsce a struktura społeczna w latach 1944 -1956*, red. P. Wójcik, Warszawa 1992.
- Błasiak W., *Pomiędzy centrum a peryferiami na progu XXI wieku. Geopolityka i ekonomika Polski i Europy Środkowo-Wschodniej w warunkach integracji europejskiej i światowej depresji gospodarczej*, Katowice 2013.
- Błasiak W., *Treści społeczne w polskich planach przestrzennych. Studium współczesnej ideologii urbanistycznej*, Katowice 1989.
- Castells M., *Kwestia miejska*, Warszawa 1982.
- Davies N., *Boże Igrzysko. Historia Polski*, Warszawa 2002.
- Kołakowski L., *Główne nurty marksizmu. Powstanie – rozwój – rozkład*, Londyn 1988.
- Kopel J., K. Marks: „Dialektyka i struktura świadomości społecznej”, „Studia Filozoficzne” 1976/9.
- Kopel J., *Dwie koncepcje świadomości fałszywej: Mannheim i Marks*, Warszawa 1985.
- Weber M., *Gospodarka a społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002.
- Wierzbicki M., *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie. Studium z dziejów funkcjonowania stalinowskiej organizacji młodzieżowej*, Warszawa 2006.

Ideologiczne tworzenie rzeczywistości społecznej

Streszczenie

Ideologia przenika każdy stan i proces świadomości grup i zbiorowości społecznych. Umożliwia im pozytywne przeżywanie i motywowanie ich praktyk społecznych. Strukturę ideologii tworzą mity ideologiczne, które są wartościującymi wizjami podstawowych stanów i procesów praktyki społecznej. Mity ideologiczne w swych praktycznych przedstawieniach tworzą ideologiczny przedmiot urojony. Przedmiot urojony staje się rzeczywistym przedmiotem grupowej praktyki społecznej. W ten sposób rzeczywistość społeczna jest wytwarzana ideologicznie.

Słowa kluczowe: ideologia, świadomość społeczna, mity ideologiczne, ideologiczny przedmiot urojony

Ideological generation of social reality

Summary

Ideology permeates every state and process of social consciousness, relating to groups and social collectives. Ideology enables them to experience affirmative emotions and motivates their social praxis. The structure of ideology is formed by ideological myths, which constitute evaluative

visions of the fundamental processes and states of social praxis. Ideological myths in their practical presentations form an ideological imaginary subject. The imaginary subject becomes the real subject of group social praxis. In this way social reality is generated ideologically.

Key words: ideology, social consciousness, ideological myths, ideological imaginary subject